

УМСТВЕНОТО РАЗВИТИЕ НА ЕВРОПА (ДЖ. ДРЕЙПЪР И Л. КАРАВЕЛОВ)¹

Фотин Марчев

Резюме: В студията “Умственото развитие на Европа” се прави опит за разкриване възгледите на Д. Дрейпър за историята на обществото като закономерен процес и обяснението му с биологическите закономерности, отъждествявайки го с развитието на индивида. Според Д. Дрейпър главната движеща сила на общественото развитие се явява просвещението и по-специално човешкият разум.

Както без геологията не може да се реши въпросът за сътворението на света, както без астрономията не може да се изучи историята на земята, така и без физиологията не е възможно да се изучи живота на индивида, обществото и цивилизацията.

Физиологията е науката, която по думите на Каравелов, ни учи да познаваме самите себе си, което значи, че тя ще бъде в състояние да помогне на нашия ум, за да се отърси от многовечните суеверия и предразсъдъци, които стоят на пътя на човешкото умствено развитие и които държат в окови човешката мисъл.

Ключови думи: човек, философия, физиология, индивид, нация, живот

Увод

В историята на европейската философия и култура името на Джон Уйлям Дрейпър заема специфично място.

Д. Дрейпър разглежда историята на обществото като закономерен процес и обяснява развитието му с биологически закономерности. Обществото за него изминава път, свойствен на пътя на човешкия разум, чиято движеща сила се явява просвещението.

Цивилизацията за Дрейпър не се развива произволно или случайно, а е преход на различни последователни степени на общественото развитие и по своята същност е подчинена на определени закони. Доказвайки тази своя теза в “History of the intellectual development of Europe” той разглежда съотношението между социалния и индивидуалния живот, показвайки че те физиологически се различават. Развитието на обществото носи явните следи на сходство с развитието на индивида, а самият човек е първообраз на обществото. Животът на всеки отделен индивид представлява в миниатюрен вид животът на нацията.

¹ Джон Уйлям Дрейпър (1811 - 1882) е учен философ, автор на многочислени трудове по физиология, химия, физика, история на философията. Роден и учил в Англия, като по-голямата част от живота си прекарва в САЩ. Известността на Дрейпър е свързана с книгата му “История на умственото развитие на Европа” (“History of the intellectual development of Europe”, 1862).

Любен Каравелов (1843 - 1879) е богато надарена и талантлива личност. Отначало учи в родния си град - Копривщица, а после - в гръцкото училище в Пловдив. През 1857 г. заминава за Одеса, а не след дълго време се премества в Москва, записвайки се във филологическия факултет на Московския университет. Един от най-творческите периоди на Каравелов е времето прекарано в Сърбия. Затова той принадлежи на културата на сръбския и български народ. В своите публикации той много често се позовава на Джон Дрейпър.

Фотин Марчев

Обръщайки се към историята на Европа Дрейпър счита, че ако тя бъде разделена на групи векове, то всяка група, в сравнение с другите в хронологичен ред, представлява поразително сходство с последователните фази на гръцкия живот, а следователно и с това, на което прилича гръцкият живот, - индивидуалния живот.

Доказвайки тази своя теза Дрейпър предприема анализ на произволна епоха, съответстваща на периодите на нейното протичане от детството до зрелостта. Съществува определена разлика между вида на Европа от времето на варварските и митологическите векове и нейната променливост, ръст и съмнително положение в периода на Римската република и цезаризма, нейното покорно смирение пред византийската и италианската власт, действителността на нейната зряла възраст, свободата на действията и мисълта, характеризиращи нейното съвременно състояние, - състояние украсено с великите открития в науката, великите изобретения на изкуството, усъвършенстванията в начина за придвижване и умствена дейност. Науката, капитала и машините, действайки съвместно, произвеждат истински чудеса в областта на промишлеността. Колосалните проекти се изработват и привеждат в изпълнение и, цялото земно кълбо се обръща в буквалния смисъл на думата в арена на действие за всеки човек².

Нациите, подобно на индивида, се раждат, растат и умират. Едни според Дрейпър умират рано, преждевременно, други - достигнат зряла възраст. Една изчезва още в детството благодарение на своята слабост, друга загива от гражданските болести, трета извършва политическо самоубийство, четвърта доживява до дълбока старост. Но всяка една от тях преминава по определен път на развитие, без значение къде този път ще я отведе.

Развитието на цивилизациите е свързано преди всичко с умствения живот, където според Дрейпър, се намират най-точните им характеристики. Той счита, че зрелостта на нациите достига тогава, когато разумът е достигнал максималната точка на своето развитие. Първата степен на развитие е подготвителната. Тя напълно е подчинена на останалите. Какво според Дрейпър се наблюдава в индивидуалния живот на човека? Той се обръща към становището на **анатома, физиолога и геолога**.

Дрейпър смята, че ако се следва мнението на **анатома**, би следвало да се постави въпроса по какъв начин човешката форма достига най-голямото свое съвършенство, по какъв начин се извършва изменението в нервната система, която се явява оръдие на умственото усъвършенстване, което преминава през различни стадии на развитие, аналогични с тези, на животните, които никога не могат да достигнат до умствено развитие. Подобрението на органическото развитие служи като мерило на умственото достойнство.

По подобен начин **физиологът** разглежда голяма серия животни, обитаващи земята заедно с хората. Физиологът показва, четехният нервен механизъм се развива по същия план, както и нервният механизъм на човека и че колкото е по-силно неговото развитие в едно определено направление, толкова по-високо положение достига животното.

Геологът уверява, че тези заключения могат да бъдат приложени и към историята на земята, и че се забелязва постепенно усъвършенстване в умствените сили на същества последователно обитаващи земята. Това

² Дрeпeр, Д. Иcтoрия умcтвeннoгo рaзвития Еврoпы. Кiев, 1896.

Фотин Марчев

се открива в тяхната нервна система. Геологът твърди, че цикълът на развитие, преживяван от всеки човек, съставлява в миниатюрен план изображение на развитието на живота на планетата.

Науките, следователно, са единопдушни с историята в утвърждаване на великата цел на природата - умственото усъвършенстване. Те провъзгласяват, че последователният стадий на развитие на всеки индивид от неговото зараждане до зрелостта са безбройни органически същества, живеещи едновременно с хората и образуващи животинска серия - правилно проявление на тази велика последователност, която е възникнала бавно, с течение на времето - всички тези три велики проявления на живота (автоматизмът, инстинктът и разумът) представляват не само примери, но и доказателства за върховната власт на закона. Във всеки общ принцип следва да се отдели инстинкта от автоматизма, и разума от инстинкта. В самия човек трите различни прояви на живота характеризират три различни епохи на неговото съществуване: от детството до самото свършено състояние. А ако се приеме относно индивида, то е невъзможно индивидът да се отдели физиологически от неговия род, а това, което се счита за приложимо към едното, трябва да се счита приложимо и към другото. Вследствие на това, човек следва да се счита за първообраз на обществото, а неговото развитие - за първообраз на обществения прогрес.

Какъв извод може да се направи от тези учения по отношение на обществения прогрес на големите общества? Отговорът на Дрейпър е следният: всички политически учреждения, - видимо или невидимо, произволно или преднамерено, - се стремят към усъвършенстване и организация на националния разум.

Очакваното от живота, както от страна на обществото, така и от страна на индивида, се увеличава пропорционално на това, както изкуствените условия или закони, които те ръководят, се съгласуват с естествените стремежи. Съществуването може да се поддържа и при най-неблагоприятните обстоятелства; но за устойчивостта, дълговечността и благоденствието на живота трябва да съществува необходимо съответствие между изкуствените условия и естествените стремежи.

Глава първа

ДРЕЙПЪР И ЕВРОПЕЙСКИЯТ ВЕК НА РАЗУМА

1. Еволюция на растителния и животинския свят

Изучавайки възгледите за природата на човека Д. Дрейпър го разглежда в широк аспект, поставяйки положението на човека в съответствие с хелиоцентричната и геоцентричната теория (Бруно, Галилей, Коперник и др.).

Д. Дрейпър счита, че геологията ни учи, че в продължение на голям период от време на нашата земя не е имало нито едно живосъщество. След това постепенно се явява възможност за съществуването на един тип, който става основа за възникването на друг. Човек се явява, тъй да се каже, само от вчерашния ден.

Същевременно Дрейпър отчита обстоятелството, че животното може да съществува само при наличността на всички съответстващи физически условия. Но даже и тогава то е ефимерно. Неговият живот зависи от функционирането на неговите части. Каквото и да е положението на животното, при него винаги се осъществява "въвеждането" на нови материали и постоянно "извеждане" на стари. Неговото състояние зависи изцяло от външните условия. Ако те се

Фотин Марчев

изменят, изменя се и животното и в резултат се получава нова форма. Животното представлява следователно форма, през която преминава видимото вещество, което се превръща в нов продукт. При това превръщане се освобождава сила. Това което наричаме животна организация, представлява проявление на освободена сила.

Научното изследване на животното, споделя Дрейпър, трябва да включва в себе си два първични факта. То трябва да се разглежда откъде и по какъв начин възниква потока от вещества, и по какъв начин, и накъде те се насочват. И тъй като силата не може да бъде създадена от нищо и по своето свойство е неразрушима, то следва да се определи от какъв източник е получена тази сила, която притежават животните, каква е нейната употреба и как тя се преобръща в дадената минута.

Изразходваната по този начин сила произлиза първоначално от слънцето. Растенията служат като посредник за нейното предаване. Неорганичният материал, притежаващ соли и влизащ в състава на растенията, се добива от почвата, върху която те израстват подобно на това както от почвата се извлича необходимата за растенията вода; но органическите вещества произлизат от обкръжаващата атмосфера и вследствие на което може съвършено неоснователно да се каже, че те са нито по-малко, нито повече от сгъстен въздух³. През времето когато слънцето свети, зелените части на растенията, особено листата, разлагат въглената киселина, една от съставните части на атмосферата. Въглената киселина се състои от кислород и въглерод: последният се усвоява от растенията и влиза в състава на изработения от тях сок, от който се образуват органически продукти като например скорбяла, захар, дървесина, киселини, основи. По степента на развитието на процеса на разлагане се получават нови части на въглената киселина, благодарение на механичните движения, трептенето на листата, лекият ветрец и течението, възникващи от това, че въздухът издигайки се нагоре вследствие на нагнетите от слънцето листа, отстъпва място на по-хладното течение, идващо отдолу.

Следователно, действията на растенията върху въздуха се свеждат до отделянето от себе си на горещи вещества. Въглеродът се получава по този начин от въглената киселина, а от водата се добива водород. Животът на растенията, от химическа гледна точка, представлява процес на превръщане, както амонякът се разлага на своите съставни части - азот и водород; а фосфорната и сяръната киселина, които подобно на амоняка, биха могли да бъдат въведени в растението чрез неговите корени във вид на соли, отделят кислород, с който те са били съединени, между това както техните горивни материали, сярата и фосфора, усвояващи се от растенията.

Всяко растение - от най-скромния мъх до хилядолетния дъб, е образувано от слънцето чрез материал, добит във въздуха - от горивни материали, съединени някога с кислорода, а сега отделени от него.

Много важно е да се отбележи, че в този акт на разложение силата, проявяваща се във формата на светлина, изчезва и влиза в състава на горивния, организиращ материал. Тази сила отново изхожда от растението или се връща обратно когато се осъществява обратното явление, съединение с кислорода⁴.

³ Дрeпeр, В. Иcтoрия умcтвeннoгo рaзвития Еврoпы, Кiевъ, 1896, c. 587.

⁴ Пак там, c. 588.

Растителните продукти образуват по този начин запас, в който се натрупва сила и се съхранява до употребата ѝ. Затова те са пригодни за храна на животните и за доставяне на топлина. Топлото, добивано при горене на каменни въглища в стопанството, се явява първоначално слънчева светлина, която е била усвоена чрез растенията във вторичните геологически времена, скрита в тях в продължение на неизразимо количество години. Следователно, слънцето - източник, от което изхожда цялото това количество светлина, което се добива от нас с помощта на горенето на газове, масла, мазнина и др. Светлината на слънцето в противоположност на топлината, извършва разлагане на въгленната киселина, доставяща въглерод на растенията и кислород на атмосферата. Но такава връзка между т.нар. ниски принципи на химията и тяхната взаимна превратимост за това, че нещо изчезва, извършвайки своята функция на светлина, може да се появи отново в качеството на топлина или електричество, или във вид на някакъв механически ефект.

Храната се употребява от животните заради съдържащата се в нея сила, при това забележката се отнася еднакво и за затревоядните, и за плодоядните животни. В двата случая източникът на снабдяване с храна се явява пряко или косвенорастителното царство. Следователно, растенията са необходими за животните. Те са събирач и съхранител на сили, чието потребление съставлява главния израз на животното.

От тази гледна точка животните следва да се разглеждат като машини в които се утилитизира придобитата по този начин сила. Храната, която те приемат, образувана от нея, се подлага на влиянието на въздуха, който те дишат, и се окислява частично или изцяло, а след това се появява отново, отчасти във вид на нервна сила, отчасти във вид на топлина, а в отделния случай във вид на светлина и електричество. Следователно, съществува известен цикъл на развитие, който следват непрекъснато материалните частици, способни към организация. Те съществуват ту във вид на неорганически комбинации във въздуха и почвата, ту във вид на части на животни, ту във вид на части на растения, ту се връщат обратно във въздуха или почвата, за да възстановят предния цикъл на движението. Метаморфозите имат фактическо основание и в растителния, и в животинския, органически и неорганически свят, тясно свързани един с друг. Растенията са машини за преобразуване, животните - машини за разрушаване.

И така, благодарение въздействието на слънчевите лъчи, въгленната киселина на атмосферата се разлага - нейният кислород се освобождава, а въглеродът се доставя чрез растенията. Получените продукти служат за храна на животните, и в техните системи въглеродът отново се окислява от въздуха, който те дишат, и, отново се обръща във въгленна киселина, възвръща се обратно в атмосферата при помощта на дишането, готвейки се отново да се разложи при първият слънчев лъч и да премине отново през този цикъл на изменение. Растежът на растенията и дишането на животните зависят един от друг⁵.

Материалните частици се явяват следователно проводници на сили. Те претърпяват изменения. Говорейки химически, те са вечни. По подобен начин и силата никога не се унищожават и не намаляват. Единственото изменение, което може да се прояви в нея, - това е изменението във външния вид, и в разпределението: във външния вид, например електричеството (светлината,

⁵ Пак там, с. 589.

Фотин Марчев

топлината) в разпределение - когато, например разпръснатите агрегати на много слънчеви лъчи се концентрират в една животинска форма.

Но малко се знае за изменението и разпределението на силите във вселената. Дрейпър счита, че ние не можем да кажем, в какво се обръща силата, характеризираща живота на животните, макар че ние сме убедени в нейната вечност. Тя така малко е била разрушена, както материалните частици, съставляващи животните. Те се превръщат в нова форма - приели нов вид. Цялата сума от вещества в света е неизменна; така точно е неизменна и цялата сума от сили.

Тези заключения в много отношения напомнят философията на Авероес. Грешката на Авероес се заключава в следното: той смесва това, което се говори под името сила, с психичните елементи, и грешно прилага това, което е справедливо по отношение към животните, към човека, който се състои от три съществено различни части: материално тяло, което се подлага на действието на различни физически сили, насочвани чрез интелигентната, разумната душа.

Положението на даденото животно в редица други организми се определя от състоянието на неговата нервна система. В това отношение и човекът не представлява изключение. Правилните възгледи на неговото положение в света, на свойствата на неговия ум и умствените процеси, могат да бъдат получени само с помощта на анатомията.

2. Човекът и неговата нервна система.

Дрейпър идва до заключението, че научните възгледи за природата на човека могат да бъдат получени само при изследване на неговата нервна система и че истинското тълкуване на начина на действие на тази система зависи от анатомията и физиологията на човека.

Във всяка нервна система съществуват две отделни анатомически части - влакна и клетки. Описването на влакната принадлежи към числото на тези, които се наричат от физиолозите мозъчни; съществуват още други влакна известни под името симпатически. По цвят те са сиво-жълтеникави.

Другата част на нервната система съставляват клетките. Всяка клетка има ядро, свързано с едно или няколко влакна. Ако тя е свързана само с едно, тя се нарича полярна, ако е с две - двуполярна, ако е с много - многополярна или звездна. Всяка клетка обилно се снабдява с кръв⁶.

Дрейпър обръща внимание на факта, че доколкото може да се съди за строежа на клетката, тя силно се отличава от влакното по своята насоченост. Дрейпър се позовава на физиологията за обясняване на причините, внушаващи мисълта, че клетката е устроена така, че да дава възможност за влияние предавано от дълбочината на влакната. В същото време те дават възможност за влияние, проникващо чрез каналите в многополярните клетки, съобщавайки и съединявайки се за произведените нови резултати. Освен това влиянието в тях може дълго да се съхранява и да образува по този начин запаси от сила. Съединявайки се в едно, клетките образуват възли или нервни центрове, които съхраняват направените й впечатления; последните не изчезват бързо, а само отслабват малко по малко с течение на времето. По този начин в нервния механизъм влиза елемента време и тази важна насоченост на нервната клетка лежи в основата на паметта⁷.

⁶ Пак там, с. 393.

⁷ Пак там, с. 593.

Действието на външният край на центростремителното влакно се предава с минутна скорост в клетката, към която влакното е прикрепено, а оттук се придава в дълбочина на центробежното влакно, което дава началото на движението за свиване на мускула, в който завършва това влакно. Това движение се нарича рефлекс, а рефлексът по своята същност е безсъзнателно явление. Центробежното влакно, клетката и центростремителното влакно образуват т. нар. нервна дъга. Редица такива дъги, приличащи една на друга, представляват първата крачка към образуването на сложна нервна система. Начинът на тяхното разпределение се подчинява на необходимия общ план на структура на животните, от които то произхожда. Тъй като условията на живота изискват съгласуване на движението в различните части, то нервните дъги не са изолирани, а изразяват анатомическа спойка между тях: от един възел към друг идват нервни влакна и всяко от тях е свързано с всички други⁸.

Съгласно схващането на Дрейпър по-нататъшният прогрес е много важен, тъй като той определя общия план в развитието на нервната система: това определение е особено важно за особените нерви. Така при висшите членестоноги и мекотели съществуват такива съчетания от нерви специално за дишането и преглъщането. Тези действия са чисто рефлексивни свойства; те са безсъзнателни. Тези възли служат за симпатическото действие и често някои от тях се съединяват в едно.

Този принцип е насочен към особеностите на нервните възли за особените отправяния на проводимостта и в нервните възли, служещи за провеждането на светлина, звук, цвят или мирис. Впечатлението за тези явления се превежда във възела на неговите центростремителни влакна. Такива възли, действащи съвместно обикновено се свързват един с друг, образувайки нервната маса от значителна величина. Те винаги се намират във връзка с тези, които служат за обикновените движения; техните действия са рефлекторни, макар и да принадлежат към числото на действията от висш порядък, тъй като се съпровождат от съзнателността.

При такъв елементарен състав на нервната система е ясно, че формите, в които те не съществуват в своята сложност, трябва да бъдат чисто автоматични. Тук следва да се включат много насекоми, защото изразения от тях инстинкт - от механически род са съвършено безцелни. Техните действия се отличават с еднообразие: това, което прави едно от тях при дадените обстоятелства, то се повтаря чрез другите при същите обстоятелства. Те не са способни към възпитание, нищо не научават чрез опита и правят всичко за първи път нелюбо и недобре в сравнение с последващите⁹.

Дрейпър счита, че по-високият порядък, който би могъл да бъде описан се състои в самата сложност на нервната система и по-специално нервната система на човека. Може да се очаква, че за определени задължения всяка от частите на тази сложна система физиолога е длъжен обезателно да прибегне към опита, наблюдавайки какви функции се оказват повредени или разрушени, когато дадени части на организма са отделени чрез нож. В добрия случай, такъв род доказателства, трябва да бъдат признати достатъчно неудовлетворителни във вид на сътресение, получено от цялата система по време на операция и следователно изкуственото доказателство може да бъде употребено само за потвърждение. Но както забелязва Кювие, ръката на природата е подготвила за

⁸ Пак там, с. 594.

⁹ Пак там, с. 594.

Фотин Марчев

нас тези опити, отстранявайки това неудобство. В редица все повече и повече развити животински организми, започвайки от най-нисшите, ни показват какво действие се произвежда последователно, прибавяйки нови части към нервната система; същото се наблюдава и при отделните индивиди при последователните периоди на тяхното развитие. Това е едно от най-важните открития на съвременната физиология: то гласи, че относно нервната система можем да разсъждаваме и да направим заключение върху данните, доставяни последователно от все повече и повече висши животински организми.

Структурата и образът на действието, съгласно твърдението на Дрейпър, ни обясняват първата човешка система. На дъното се разполага двойната връв с нервните възли, подобно на броеница; понякога връвта лежи на неопределено разстояние една от друга, но по-голямата част се съединява с всяка двойка възли и се слива като че ли една с друга. Към всеки сегмент на тялото принадлежи една двойка. Всяка двойка се управлява от своите собствени сегменти и му действа относително автоматически. Следователно всички те действат еднакво. Но в областта на главата съществува особена двойка мозъчен възел, към който проникват влакната от очите и другите органи на чувствата. От него идват влакна към общата връв, установявайки съобщения от всеки сегмент. По този начин всяка двойка има свои връзки - една с коремния възел, а друга - с мозъка¹⁰.

Не е трудно да се определи опитно насочеността на коремния възел и мозъчния възел. Ако обезглавим стоножката, тялото ѝ съхранява възможността да се движи, макар че движението е очевидно рефлекторно свойство, произтичащо от налягането на краката върху повърхността на които те се опират. Коремната връв, със своите възли се явява следователно чисто автоматически механизъм. Но ако от обезглавеното тяло, ние оставим негова част във връзка с главата, ние ясно ще видим, че мозъчният възел продължава да управлява тялото. В тази част, от която те са били отрязани, продължава да се движи напред без да се взира в никакви препятствия; там където връзката с главата се е съхранила, съществува съвършено друг род движения, зависещи от зрението и другите органи на чувствата; препятствието старателно се обхожда, и тялото се движи по различни направления. При това движенията са неразумни, само инстинктивни. Оттук и общият извод, че мозъчните възли са по-висши в сравнение с коремните; последните са чисто механични, инстинктивни. До този момент не се забелязват проявления на умствена дейност.

При човека всички тези типични черти присъстват и насочват своите особени функции. Неговият гръбнак съответства на коремната нишка на членестоногите. При него има и свои странични съобщения, извършващи се съвършено по този начин, и всяка сегментна част представлява също рефлективно действие. Горната част на гръбначния мозък се разширява за образуване на продълговатия мозък, от който излизат нерви, ръководещи дишането и преглъщането. Действията на тези нерви са чисто рефлекторни, което се доказва от неволните движения при дишането и гълтането. Само тогава, когато част от храната попада в дихателното гърло, се осъществява незабавно свиване, при това волята не оказва никакво действие при гълтането. По-горе или преди това разширение се намират редица нервни възли, към които се свеждат нервите на отделните чувства - слух, зрение, обоняние. Те

¹⁰ Дрзпер, В. История умственного развития Европы, Киевъ, 1896, с. 595.

съответстват на мозъчните възли на насекомите и тяхната насоченост е същата. При нисшите гръбначни, например у амфибиите, нервната система се състои само от това. Тя включва в себе си само две части - автоматическа, присъща на първите, и инстинктивна - присъща на вторите. Но по мярата на това, как ние от нисшите гръбначни преминаваме към висшите организми, ние откриваме нови органи; над продълговатия мозък се намира големия, а над възлите за чувствата - малкия мозък. Когато при животните се появяват тези органи, техният разум се оказва по-развит, при което неговото развитие се усилва пропорционално на развитието на тези нови органи¹¹.

Дрейпър насочва вниманието си към големия мозък; а другата част - малкият мозък представлява според него малък интерес, тъй като той е свързан с двигателния апарат. По тази причина Дрейпър счита, че е излишно да се говори за симпатическия нерв, тъй като той принадлежи към апарата на органическия живот. Концентрирайки по този начин вниманието си върху главния мозък, Дрейпър вижда, че умът на животното е въобще пропорционален по отношение обема на този орган в сравнение с чувствените възли. Дрейпър е поразен от обстоятелството, че главният мозък не изпраща собствени независими влакна към другите части на организма и не приема сам такива влакна от тях, а се свързва изключително с помощта на описаните части, т.е. с помощта на чувствения и автоматически апарати. Следователно, главният мозък е механизъм от висш порядък, а неговата връзка със зрителните възвишения и тялото, показва характера на неговата насоченост. Той може да получи впечатление чрез тяхното посредничество, и помощ да въздейства върху тялото. Преминавайки към висшите организми, Дрейпър вижда, че тези мозъчни части не само се увеличават по обем, но дават на свой ред разклонения; от първия дял произлиза втория, а от него третия. Пропорционално на това развитие умствените качества се превръщат в по-разнообразни и по-дълбоки¹².

Отношението на главният мозък към гръбначния се състои в това, че последният може да действа без първия. По време на сън главният мозък, също заспива, но дишането, преглъщането и другите рефлекторни действия продължават. Само когато се допрем до дланите на спящото дете, неговата ръка стиска нашата. Но макар, че гръбначният мозък може да работи без главния мозък, последния не може да действа без първия. Тази истина по думите на Дрейпър може да бъде доказана опитно. Животното, при което е изрязан главния мозък, може да произвежда автоматични и инстинктивни движения, но не и разумни; и че няма никаква разлика между животните и човека - и това се доказва с много примери от медицинската практика. В случай на болест на човешката нервна система, се получават явления, които съответстват на тези, които се извършват изкуствено по време на опитите над животни. Тази важна забележка показва, че ние можем свършено правилно да ползваме наблюденията над животните за изследване на човешката нервна система¹³.

В нервната система на човека нашето внимание се привлича главно от три съществени различни части: гръбначен мозък, нервните възли на усещането и главният мозък. Действието на **първия** - гръбначният мозък, са чисто автоматични; с негова помощ ние ходим, премествайки се от място на място, немислейки нито за минута за нашите движения; с негова помощ ние

¹¹ Пак там, с.596.

¹² Пак там, с.597.

¹³ Пак там, с.597.

прегльщахме неволно; с негова помощ ние дишаме безсъзнателно. **Втората част**, нервният център на чувствата, представлява прилика с мозъчните възли на членестоногите; това е мястото за възприемане на чувствените впечатления и съзнателността. Тези нервни възли се ръководят чрез инстинктите. Тяхната насоченост за малко не се стеснява от главния мозък, разположен над тях. **Третата част**, главният мозък, съставлява съвършено отделно цяло. Той е вместилище на идеи и не дава непосредствено начало на движението, тъй като е принуден да употребява за тази цел свързания с него автоматически апарат, служещ му като посредник. В това царство на идеи, мислите възникват една след друга непрекъснато, образувайки постоянен поток или течения; освен това висшия клон на нервния механизъм издържа следите от действията на тези части, от които се е развил. Действията му биват често рефлекторни. Разсъдъкът не всякога е в състояние да управлява нашите чувства, тъй като ние понякога се смеем и плачем против волята си, под впечатлението на някакви външни събития. Освен това възбуждащата причина може да бъде съвършено нематериална - възпоменание, идея, а това е достатъчно. Тези явления могат да бъдат ограничени от предходните или първите дялове на мозъка и следователно, ние често ги забелязваме при децата и животните. Само когато втория и третия дял започват да оказват влияние, техните явления се подчиняват на контрол¹⁴.

Съществува, следователно, правилна прогресия, определено подобрение в нервната система на животните и в цялата тяхна серия: плана никога не се изменя, а постоянно се прокарва, доставяйки по този начин силни аргументи в полза на родствените връзки между тези постоянно подобряващи се форми, - забележителности, получаващи огромен интерес в своето изменение към гръбначния стълб. При земноводните, съществува само един гръбначен мозък; кръглоуствната риба стои една степен по-високо. **Истинският мозък** се появява най-напред при рибите във вид на най-незначителен орган, условие срещащо се и в рано зародилите се състояния на птиците и млекопитаещите. Подобриение се забелязва у **влечугите**, чийто мозъчни полукълба са по-големи от видимите части. При **птиците** се забелязва една нова крачка напред; полукълбата са достатъчно големи, за да прикрият нервните центрове. При **нисшите млекопитаещи** се забелязва нова крачка напред, но не особено голяма. От предните дялове, съставлящи досега мозъка, малко по малко се развива средния дял. При **гризачите** се забелязва по-голямо развитие, а **приживящите** и **дебелокожите** се появяват даже гънки на мозъка. При висшите **месоядни** и **четирикраки** се появява заден или третичен дял. Преходът от човекоподобните маймуни към човека ни показва висше развитие, достигнато от нервната система. Главният мозък достига своето висшето развитие при помощта на непрекъснатия и постоянен процес¹⁵.

Този последователен процес на развитие на нервната система се забелязва и в постепенното развитие на **отделния човек**. Неговият първоначален признак, забелязващ се в слаба степен в зараждащата се ципа, показва мястото където трябва да се развие гръбначния стълб, включващ в себе си гръбначния мозък - и на тази точка на развитие на човека съответства **земноводното**. Само на дванадесетата седмица зародилият се живот достига състояние, представляващо **птиците**, а в това време вече започва да се

¹⁴ Сrv. Дрeпер, Д. Цит.съч., с.598.

¹⁵ Пак там, с.598.

Фотин Марчев

проявява предния дял. След четири или шест седмици средният дял се развива по-късно от предните и накрая по подобен път се образува последния или третичния. По този начин при сравняване с нервната система на животните, нервната система на човека преминава през същия този цикъл. Развитието на животните спира при една или друга степен, а развитието на човека отива по-нататък до съвършенство¹⁶.

3. Животът на индивида и животът на планетата

Биографията на земята, живота на цялото земно кълбо съответства на прогреса на индивида. Започвайки от древните скали ние виждаме постоянно подобрение в структурата, оказваща последователно развитие на нервната система. Първите риби не отиват по-далеч от образуването на гръбначен мозък, който се признава за ембрионически. Девонската и силурийската формация нямат костни остатъци. Рибите до каменновъгления период имат несиметрични опашки, както това се среща при костните риби до известен период от техния живот. Извършва се следователно, прекратяване в развитието на древните изчезващи форми, а после развитието достига големи размери при по-съвременните форми. При щитоглавите риби на девонската формация дихателните и храносмилателните органи се намират в главата и показват сходство с поповите лъжички или със зародиша на жабите. Крокодилите на олитовата формация имат двойновдълбнати прешлени, подобно на зародилите се съвременни крокодили, които получават възможност за по-голямо развитие. В геологически порядък влечугите показват след рибите по принцип възходящо нервно развитие. Не след дълго се появяват птиците, показващи голямо развитие на нервната система и проявяващи се не само в инстинкта, но и в ума¹⁷. От млекопитаещите първи се появяват двуутробните; но в третичните формации се срещат много други форми както тревоядни, така и месоядни, намиращи се в много тясна връзка с прототипа, отколкото съществуващите сега с изключение на тяхното зародишно състояние; сходството достига до такива дребни подробности като притежаването на 44 зъба. Биографията на земята представлява, по този начин в огромен мащаб типа на индивидуалния живот, даже живота на човека, а смяната на видовете в течение на безкрайните векове съответства превръщането на едни форми в други при всеки индивид. Както в постоянно изменящата се картина, новите предмети се развиват от старите и новата форма самопроизволно се заражда без никакви периодически, творчески актове¹⁸.

Няколко дни след раждането, движението на човешкото същество е чисто рефлексивно. Действа само неговият гръбначен мозък, така че всички действия на младенца са чисто автоматични. Но скоро впечатленията за външните предмети започват като че ли да се запечатват или съхраняват в центъра на усещанията и се появява паметта. Първият неин признак се явява любовта към другото същество не вследствие на рационалното разбиране на родството, а просто следствие на по-тясното познание. След това следва любов към обикновените места и страх от непознатите. В този период на развитие детето води инстинктивен живот и не отива по-далеч в своето развитие в сравнение с нисшите млекопитаещи. Скоро детето започва да показва високи

¹⁶ Пак там, с.598.

¹⁷ Срв. Дрeпер, Д. Цит.съч., с.599.

¹⁸ Пак там, с.599.

Фотин Марчев

способности на паметта, изостряне на своя разум в изработването на съждения и прилагане на различните средства за постигане на различните цели¹⁹.

По този начин се осъществява процеса на развитието на нервната система на човека. Накрая човешкият разум преобладава, доминира. Тези действия не се определят повече от едно усещане, те се определят в много голяма степен като идеи, възникнали от първият негов опит. Между това се изисква вътрешен стимул, за да започне мисленето, а човека може да управлява своите умствени функции, и в този смисъл е отделен от животните с цяла пропаст. Той преминава постепенно през три стадия на развитие: автоматически, инстинктивен и умствен. Всеки човек има свои отделни апарати и всички те действат единно и хармонично²⁰.

Освен инстинктивния апарат, лежащ над автоматическия и умствения, разположен над инстинктивния, нервната система се състои от две равни симетрични части - лява половина и дясна половина. Може да се каже, че всяко лице в действителност се състои от две индивидуалности. Дясната страна може да бъде парализирана, лявата остава незасегната; тя може да загуби зрение и слух; другата да съхрани и двете. Двете половини водят независим един от друг живот. Но макар че в даден момент те са независими, в друг смисъл те са тясно свързани. Мозъкът на дясната половина управлява лявата половина на тялото, а левият мозък - обратно. В родството и антагонизма на двете половини на главно-гръбначната система, трябва да се търси обяснение на тайнствените явления на двойния и променящ се живот, съзнанието на предходното съществуване, редица мисли, често двойствени, но никога не тройни, на причудливи фантазии - въздушни замъци, при които едната половина на мозъка севслушва в това, което фантазира другата, макар двете половини да знаят, че техният предмет на разсъждения е простата фикция. Строгостта и точността на умствените насоки зависят в много голяма степен от уравнилостта на двете половини, отколкото от тяхното развитие. Едва ли е възможно да се очаква значителна умствена насоченост у човека, чийто мозъчни полукълба са неравни²¹.

Редът на развитието на индивидуалния живот и редът на развитието на живота на земята са едни и същи; техните общи черти показват един общ план. Но едно развитие изисква няколко часа за своето развитие, а другите безкрайно множество векове. Тяхната еднородност на прогресивно движение показва независимостта им от непоклатимите и всеобщи закони. Последователното появяване на животните в безкрайното време, не се извършва случайно, но е било предопределено и също така вярно, както е било предопределено и вярно появяването на последователните форми в индивида. Ние, по думите на Дрейпър, не се учудваме когато виждаме смяната на състоянието на все подобряващите се, и възходящи форми на съвършенство, които даден индивид е длъжен да премине, накрая достигайки ги. Ние гледаме на това като на съвършено естествено явление. Защо тогава гледаме на възникването и изчезването на формите като на нещо необяснимо, като на резултат на внезапен творчески акт или произволна присъда за разрушение?

Дрейпър се старее да изследва човешкия прогрес и стига до извода, че в него се проявяват всички фази на индивидуалното развитие като при това доказателствата, на които той се позовава, са чисто исторически.

¹⁹ Пак там, с.600

²⁰ Пак там, с.600.

²¹ Срв. пак там, с.600.

Фотин Марчев

Справедливостта на изложението на идеите се потвърждава от това, че в края на краищата изследването на **Дрейпър прави извода за пълната хармония между живота на индивида, живота на обществото и живота на земята**²².

Възможно е да се допусне, че индивидите в своето развитие се подчиняват на закони, че планетите се движат съгласно закони, но обществото в своето развитие не се подчинява на никакви закони.

Следователно човекът завършва безкрайният ред на организми, които са се развивали с течение на времето под влиянието на закони. Законът управлява неорганическият свят и заставя земята да премине последователно и бавно през различни физически степени на развитие. Пластическите форми на органическите вещества се видоизменят, за да дойдат към изменящите се условия. Измененията на този закон се доказва от безкрайните векове, в течение на които той действа всякога в едно и също направление, в една и съща област, така че той действа еднакво и в живота на нищожните същества.

Насочеността на човешкото развитие – според Дрейпър, - е чисто умствено, - към това заключение винаги идваме, все едно чеше започнем да изучаваме този предмет от анатомическа гледна точка или от историческа.

По думите на Дрейпър **от анатомическа гледна точка** ние не намираме в нервната система никакви особени органи за подобряване на нашата нравственост, ако не считаме косвеното влияние чрез умственото посредничество, тъй като всяко развитие се извършва заради разума. **От историческа гледна точка** ние виждаме подобен образ, а именно, че умственото развитие винаги изпреварва общественото и че нравственото винаги му е било подчинено. Първото се явява източник на движението, второто само пасивно го е възприемало. Грешно би било да заставим обществения прогрес да зависи от това, че само той се намира под влиянието на висшето начало. На първия и нисш стадий на индивидуалния живот можем още да се ръководим от нравствеността. По този именно начин можем да ръководим нашите деца, но имайки работа с юношите, ние сме длъжни да се обръщаме винаги към неговия разум²³. В зрялата възраст е необходимо да се употребяват разсъждението и убеждението.

С човечеството се случва това, което и с индивида. В продължение на няколко столетия народите могат да живеят, задоволявайки своите потребности и принадлежащите към него неразвити форми на ума; но грешка би било да се предположи, че такъв род състояния може да продължават до безкрайност. Критическият възглед откроява, че умствените черти на даденото поколение съвършено не приличат на характерните черти на предходното поколение. Новата идея и новият образ на действие се явяват признаци на изменение, произхождайки мълчаливо, незабелязано. В кратките промеждутъци от време изменението не може да достигне особено големи размери, но с течение на времето то задължително ни представя обществото, преобразувало своите форми, своите правила на живота.

Глава втора

²² Дрэпер, Д. История умственного развития. Киев, 1896, с.601.

²³ Срв. Дрэпер, Д. Цит.съч., с.603.

ВЛИЯНИЕТО НА ДРЕЙПЪР ВЪРХУ ФИЛОСОФСКИТЕ ВЪЗГЛЕД И НА Л. КАРАВЕЛОВ

1. Физиологията – предпоставка за философията

Л. Каравелов е един от големите познавачи на философията на Дрейпър и на тази основа той прави редица свои заключения относно връзката между философията и социологията. Според него самосъзнанието на човека е начало на всяка истина, както аритметиката е начало на математическите науки. Самият Каравелов се заема да изследва нравствените закони на човека убеден, че по този начин може да се види, че човешкият разум и човешките проявления са свързани с човешките мозъчни органи и съвсем зависят един от друг. Най-светлите, най-умните и най-гениалните хора в своите научни изследвания са попадали в заблуждение и в големи грешки, ако не основават своето учение на естествените закони. Нещо повече, Каравелов е напълно убеден, че естествените закони са естествения път когото е определила здравата философия, за да се издигне която и да е наука, и да се опознае която и да е истина. Всеки историк, моралист и всеки философ няма да могат да изпълнят своите цели, ако техните изследвания не бъдат основани на природните явления и на естествените науки.

Човек, за да познае самия себе си, трябва да изучи най-напред от всичко физиологията, т. е. устройството на своето собствено тяло и тогава вече да разширява своето знание и по другите части на науката²⁴.

Изучаване устройството на тялото е първата човешка потребност, ако човек иска да узнае и състоянието на своята душа. Каравелов споделя идеята, която срещаме и при Дрейпър, че човешкият ум е работил в продължение на двадесет столетия и всеки мисли, че науката и знанието са достигнали до своето самосъвършенство; но физиолозите с няколко свои изследвания разбиха дълговечните трудове и дадоха на човешкото знание друго направление²⁵. Старата метафизика, историята, психологията и пр. измениха своите форми и се очистиха от празните и идиотски умозаклучения след обработването на физиологията и след изучаването на естествените науки. Бокъл, Дрейпър и др. преобърнаха наопаки историята и те, според Каравелов, дадоха правилен ход в това отношение; Мелешот, Карл Фогт, Бюхнер и др. разрушиха метафизиката и на нейното място издигнаха храм на истинската наука и знание. Следователно, естествените науки (най-много физиологията) не само добиха право да разглеждат и да се доверяват на философията, но настъпи онова щастливо време, в което никой не смее да говори за философията, ако той най-напред не е изучил физиологията. Според Каравелов когато човек иска да реши дали може да съществува душата без тялото, или що е душа, то той по-напред трябва да изучи самата сила на тази душа и нейното местопребиваване. Ако устройството на човешкото тяло или на човешкия мозък доказват, че душа съществува, то същият мозък трябва да докаже и нейните проявления и движения. Както без геологията не може да се реши въпроса за сътворението на света, както без астрономията и нейните телескопи не може да се изучи историята на земята, така и без физиологията не е възможно да се открият причините на нравствените подбуди на човека и неговите душевни болести.

²⁴ Каравелов Л. Събрани съчинения, С., 1966, т. 6, с. 165.

²⁵ Пак там, с. 166.

Фотин Марчев

Каравелов се позовава на становището на Дрейпър изразено чрез думите: “Аз съм убеден, че изучаването на човешкия механизъм е единствено възможният път, за да се достигне до философската истина. Опитите в разстояние на 2500 години... представляват печално, но изразително доказателство, че всичките други пътища не водят към нищо” (“Физиология на човека, статистическа и динамическа...” ч. I-III, СпБ, 1867-68, с. 259). Естествено е, че когато човек желае да разработи какъвто и да е предмет най-напред трябва да изучи неговото основание. Човекът е сътворен от две части, т. е. от душа и тяло, или от сила и материя както и самата природа. А може ли да съществува силата без материя и материята без сила? Този въпрос според Каравелов трябва да реши физиологията и природната философия.

Каравелов счита, че всекиму е известно затова, че по-голямата част от нашите всекидневни желания и стремежи се пробуждат от човешките физически страсти и потребности. Любовта към родителите, към ближните, към отечеството и към самата природа имат физически източник. Всеки един предмет, който възбужда у нас приятно или неприятно усещане, трябва да има и физически достойства или недостатъци. Но и физическите недостатъци са също така и душевни недостатъци²⁶. Човешкият мозък е наредба (апарат), който е предназначен да управлява човешката душа и чрез която се появяват мислите, съображенията, размишленията и пр. Съвременните учени не се съмняват, че умственото развитие на човека и физиологичните свойства на главния мозък се развиват неравномерно; но във физиологията, както и във всяка наука, освен математиката, има още тъмни страници и се случват такива явления, които пречат за доказване неопровержимостта на истината.

Физиологията, заявява Каравелов, е наука, която ни учи да познаваме самите себе си, което значи, че тя ще бъде в състояние да помогне на нашия ум, за да се отърси от многовечните суеверия и предразсъдъци, които стоят на пътя на човешкото умствено развитие и които държат в окови човешката мисъл. Физиологията ще помогне много на човешкия ум да удържи блестяща победа и над самата природа²⁷. “Нам е потребна - пише Каравелов, - ... наука, наука положителна, наука жива, наука човеческа.”²⁸

Позовавайки се на критическия анализ на културата и философията на древността и съвременното, опиянен от възторга на научните открития на XIX век и изпълнен с хуманистична вяра и преклонение пред битието на човека Каравелов създава философски антропологически светоглед. Според него светогледът има два избора, два източника, две опори - науката и знанието за човека. Перфектно, подобаващо на един истински интелектуалец, през всичките си етапи на своята дейност издига формулата и поддържа афоризмите: “Знанието е сила” и “Опознай себе си”.

Каравелов е последовател на едно или друго философско-социологическо течение в Европа или Русия (еклектик). Наистина той често цитира и коментира възгледите на древните философи, на английските западни просветители - Дрейпър, Бокъл, Кери, на немските вулгарни материалисти Фогт, Мелешот и Бюхнер, на О. Конт и френските материалисти, на Чернишевски, Херцен и Писарев, на Шевченко и Исак Нютон, на Дарвин и на Йоан Екзарх Български. Вярно е, че Каравелов действително е познавал, изучавал и е цитирал тези мислители. Но същевременно неоспорим факт е, че

²⁶ Пак там, с. 167.

²⁷ Каравелов Л. Събрани съчинения, С., 1966, т. 6, с. 168.

²⁸ Пак там, с. 148.

тъкмо върху критичния анализ на световната философия и социология Л. Каравелов създава “своята здрава и реална” философия. А това е оригиналното в неговото творчество.

2. Единството на естествените и нравствени закони

През XIX век Л. Каравелов определено счита, че политическата икономия и историята се сближават със законите на естествените науки, които за поколението преди него оставаха тъмни, неясни, като неща, които не могат да се обяснят. Х. Бокъл пръв се реши да докаже единството на естествените и нравствените закони, а след него идват американските автори по социални науки Дрейпър и Кери. И преди тези автори е имало хора още в XVIII век, които са се опитвали да помирят естествените науки с нравствените науки, но техните опити не са имали никакви важни последици освен, че послужиха по-късно като материал за проучванията на Бокъл, Дрейпър и Кери. Работата на тези нови учени хора е само зародиш и ако науката тръгне по този истински правилен път, тя скоро ще достигне до пълната си слава и ще открие такива истини, които никакви “мъдреци” не са могли да обяснят. Развитието на човечеството има до XIX век като основа метафизическата и положителната наука. Обаче всеки учен върви по свой собствен път, всеки работи за себе си без да обръща внимание на съседа си, всеки има свой особен стил на работа. Четейки изследванията на разните метафизици човек, по думите на Л. Каравелов, навлиза в някакъв хаос. Смесени са всевъзможни понятия и убеждения във вярата и морала за науката и дълга, за начина на управление и свободата, за доброто и злото, за истината и лъжата²⁹.

Според Л. Каравелов с помощта на естествените науки ние сме в състояние да намерим правилния път, който ще ни заведе до истината. Положителното знание няма граници, то само си определя целта и системата, всичко при него е положително. Онова, което човек знае положително, вярно, несъмнено, е толкова неограничено и все пак неговите граници са безпределни, защото то трябва да обхване всички възможни науки и техните връзки, всички човешки общества и тяхното развитие: на света не е станало нищо, върху което то да не е “хвърлило” своята светлина, не може да стане нищо за което то да не се интересува.

Основата на цялата система на науките, на всяко знание, може да бъде само математиката. Без математическите науки е невъзможно човек да навлезе в по-голямата и по-широко сфера на знание. Без математиката не могат да “вървят” нито астрономията, нито физиката, нито химията. Без **химията** пропада цялата физиология и не могат да се обяснят процесите на целия органически живот. Без **биологията** са неразбираеми законите на живота на човешките общества, без нея не може да има нито история, нито социология. Бокъл показва единството на естествените науки и историята³⁰.

Л. Каравелов смята, че по негово време настъпва друга епоха в науката, а следователно и в историята, благодарение на учени като Бокъл, Дрейпър, Мелешот, Карл Фогт и др. Това е времето, когато възвишените понятия се разрушиха, изчезнаха и се създадоха и възприеха нови такива. От тази промяна изхожда новото възпитание, новият нравствен живот, новите обществени отношения. Това, което през XVII и XVIII век беше велико по времето на

²⁹ Пак там. с.37-38.

³⁰ Каравелов Л. Избрани съчинения, С., 1966, т. 6, с. 38-39.

Фотин Марчев

Каравелов (XIX век), изглежда ниско и подло; онези неща, които тогава са били считани за престъпления и заради които хората са били погубвани на кладите, за същите тези убеждения се дава почетното членство в Берлинската академия на науките.

С развитието на науката се развиват и понятията. Учените не само не обичат рутината, но се стремят да пробият нов път в науката. Те най-много се интересуват от философия на историята и причинната връзка на събитията, интересуват се от вътрешната история, от историята на самия народ.

Специално внимание Каравелов обръща на две стари цивилизации в историята - Гърция и Рим. Те са "пътеводни звезди"³¹ за държавните устройства на XIX век (Платон и Аристотел). Старите римляни пък гледали на личността на човека като на част от "римския град". Всеки, който имал права на римски гражданин в очите на римляните, бил роб и животно, което е създадено с особеното предназначение да бъде покорен роб на гражданите на великия Рим. Следователно нито в Рим, нито в Гърция има равноправие и справедливо разпределение на богатствата.

Същността на всички препятствия, които задържат човешката дейност (икономическа), е ограничаване на нейната свобода да разполага със своя труд. Лишеният от свобода и самостоятелност в работата си човек изработва толкова по-малко предмети, колкото повече е ограничен. И в тази липса на свобода да разполага със своя труд е главната причина за мизерията на народа. Каравелов счита, че може да се каже без преувеличение, че човешкото щастие зависи изключително от особеностите на неговия живот. Когато всеки човек постъпва с човека разумно, тогава от тези разумни отношения расте и се създава такава сила, която побеждава всички вредни влияния на природата³².

Съгласно Каравелов действителната мярка за оценяване на нравствеността през различните времена у различните народи е понятието за справедливост и човечност. Колкото по-развито е чувството за човешка справедливост, толкова по-голяма е и нравствеността на народа. Човешката нравственост се развива по същите закони, по които и човешката наука. Тя е следствие от влиянието на разума върху чувствата, както науката е следствие от действието на разума във външната природа; както е невъзможно да се отрече естественото развитие на науката, така е невъзможно да се отрече естественото развитие на нравствеността. Нежната власт над чувствата е същото онова, което е властта на истината над разума. Според Каравелов метафизиците не могат да не признаят, че има множество нравствено възвишени хора, които отхвърлят абсолютната наука, обаче признават, че това е само изключения и не допускат тази полезна нравственост за цялото общество. Обаче на Каравелов му се струва, че истината е еднакво достъпна както за отделните хора, така и за цялото общество; науката на метафизика е егоистична наука, а науката на хуманиста е обществена. Нравствеността на метафизиците се основава върху фантастичните измислици, а на хуманиста - върху истината и човечността. С появата на истинското, но не и сухо морализиране изчезва варварството, войните, инквизицията, веригите и мъченията; появяват се успехите в общественото единство, настава време, когато всеки човек започва да се ползва от свободата на своята съвест; в обществото се явява нуждата от свобода на словото и печата, явява се стремеж да се поднови положението на

³¹ Пак там, с. 48.

³² Каравелов Л., Събрани съчинения; С., 1966, т. 6, с. 51-

Фотин Марчев

бедните и т. н. Естествено и нравствеността на метафизиците се намира в тясна връзка с целия свят; тя е груба у грубите народи. Тази връзка между развитието на народа и неговата нравственост е естествена и законна. Обаче поради тази връзка колебанието и упадъкът на учението, към което тя се опира, винаги влече след себе си промяна в нравственото законодателство. А това означава, че ако нравствеността не произтича естествено съгласноприродата на човека, ако тя учи нещо, което съвсем е противно на естествените науки, тя трябва съвсем да се оттегли от науката и да върви сама за себе си, а науката да бъде отделена³³.

Напредналите народи, чийто разум не е помрачен от разни суеверия и предразсъдъци могат много лесно да възприемат истинската човешка нравственост. Народ, който обаче е затъпял и неразвит, има нужда повече да живее и да работи, за да постигне своите цели; той трябва да се освободи от суеверията и предразсъдъците и да тръгне по правилния път.

3. Пътят на науката и образованието

Науката стана достъпна и за образованите, и за необразованите хора. Книгите на Карл Фогт, Мелешот и др. се четат с удоволствие и са полезни за народното развитие. След Шлайден, Рудолф и др. **ботаниката** стана най-интересната наука и се изучава с удоволствие. Старата философия и психология също претърпяват поражение и възприемат съвсем нова форма, тръгвайки по своя истински път: философията на натуралистите прекъсна връзките на философите с теолозите, а психологията загуби някогашното си значение и преживява смъртния си час. Теоретичната философия умря заедно с Хегел и началата на опитните науки проникват и продължават да проникват във всички отрасли на човешкото мислене³⁴.

Съгласно Л. Каравелов науката, освобождавайки се от схоластичните фантазии заема напълно своето място в света. Тя го оформя, тя го кара да работи съгласно разума при всички обстоятелства в живота. Науката навлиза във всяко общество, във всяко семейство. Тя влияе върху кръвта на човека, върху неговия темперамент, помага на хората да бъдат добри, да обичат ближните си, да се ръководят от чувствата и разума си. Науката най-после създава онези велики хора, които са готови на всяка саможертва за своя брат-човек, които са готови да плачат от радост и разбиране на великата истина; тя създаде онези хора, които са една душа с природата и човечеството и у които егоизмът е еднакъв с всеобхващащата любов - с една дума, тя създава такива хора, каквито Христос искаше да види между своите ученици. Пред новата наука отпада личното Аз. И ако то живее и обича, значи живее и обича чрез милионите хора, радвайки се на процеса и на целта на този умен, световен труд, който облекчава или ще облекчи световните страдания.

Всяка една наука, която се нарича човешко знание, трябва да брани човешките права и да открива истинския път към цивилизацията и напредъка; науката не трябва да има нищо общо с политиката, нито с човешките предразсъдъци и суеверия, а да върви по своя път и да очисти замърсената атмосфера. Една наука, която не е в състояние да изрече "Това е положителна истина" - то тази наука не може и да обогати човешкото знание, а само затъмнява човешкия ум и спира хода на напредъка. Естествените науки нямат нищо общо даже с човека, т. е. те не питат харесва ли ни се зимата, лятото,

³³ Пак там, с. 54.

³⁴ Пак там, с. 71.

Фотин Марчев

устройството на нашето тяло и пр., а разказват каква е нашата планета, какви са природните явления и как върви живота на човека и на животните³⁵.

Историята и политическата икономия са тясно свързани с човешкия живот, и затова историците и политико-икономистите трябва да стъпят твърде внимателно на своя път, тъй като **човекът е дете на природата, а следователно и историята му трябва да бъде природна**³⁶.

Според Л. Каравелов, здравият разум и истинната наука са неприятели на всяка фантазия и всяко едно заблуждение. Тяхното учение се заключава в следните два параграфа: 1) природата не се старае нито да увеличи, нито да намали човешкото щастие, защото тя е безпристрастна към действията на човешкия ум; 2) човекът има множество случаи да измени отчасти някои явления на природата и да ги употреби за своя полза, защото той е най-умното, най-деликатното и “най-хитрото” дете на своята майка, която го е родила и която рано или късно ще го повика назад³⁷.

Многократно Каравелов отбелязва, че математическите науки отдавна са достигнали своето съвършенство и следователно всеки от нас е длъжен да иска от другите науки, последователност, точност и критически анализ. От всяка една наука, която желае да бъде наука най-голямо значение има съдържанието. Математиката отговаря напълно на това изискване.

“Ние наричаме наука - пише Каравелов - само онова, което е основано на неопровержими факти, многочислени опити и на неопровержими доказателства”³⁸. Човекът е създаден така, че в неговия ум се появява сама по себе си свещената дума “защо”, на което могат да отговорят положително само онези науки, в които въображението не играе никаква роля³⁹. “А защо земята се върти около слънцето?” - пита човешката любознателност. Защото $2 + 2$ е равно на 4 или защото слънцето, което е по-голямо хиляди пъти от земята и около което се въртят и много други планети, не може да се върти около земята, отговаря здравият разум. “Но каква полза, пита Каравелов, - може да извлече човек от тая наука, която му обяснява всичките премъдрости, т.е. каква полза ще да ми принесат знаменитите открития на Коперник и на Галилей, които ни разказват, че слънцето пътува около земята, а земята около слънцето?” - ще ви попита невежеството⁴⁰. “А каква полза ти принася твоят език, когато ти би могъл да цвилиш?” - ще попита от своя страна разумната сатира⁴¹.

Под природни науки Каравелов разбира почти всичко, което е основано на питагоровата таблица, т.е. на свещената истина, която няма еластичност да се превива за интереса на Петър, за “кефа” на Павел и за капризите на Вартоломей. Следователно, всяко естествено явление, всеки съществуващ предмет и всеки анатомически атом са свързани между себе си и не могат да бъдат отделени едни от други. Ето защо, чове е принуден да изучава даже и онези природни явления, които на пръв поглед мусе струват второстепенни, отдалечени и ненужни. Така например, заявява Каравелов, ако хората не са изучавали физическите явления, то не би се появила нито фотографията, нито телеграфът, нито много други човешки облекчения; ако не бихме изучавали механиката, то

³⁵ Каравелов, Л. Събр. съчинения. С., 1966, т. 6, с. 173.

³⁶ Пак там, с. 173.

³⁷ Пак там, с. 213.

³⁸ Пак там, с. 255.

³⁹ Пак там, с. 268-269.

⁴⁰ Пак там, с. 269.

⁴¹ Пак там, с. 269.

Фотин Марчев

не биха съществували нито железници, нито фабрики; ако не бихме изучавали химията и физиологията, то медицината не би могла да тръгне по своя път; най-после, продължава Каравелов, ако не бихме изучавали математиката, то нито една от горекананите науки не би могла да отговори на своето предназначение. Но природните науки имат и друга много важна заслуга, а именно, че грубите суеверия, човешките увлечения и вредните въображения са длъжни да не тормозят човека, защото те (природните науки) основават своите теории не на авторитетния деспотизъм, а на здравия разум. Когато Галилей извикал най-после пред свещеното съдилище, че “земята непременно трябва да се върти около слънцето”, то той без да знае, е произвел веднага онова велико последствие, което ни отделя от другите стари времена. Каравелов е убеден, че трябва да се каже и това, че астрономическите открития, които са били основани на математическите истини, са преобърнали наопаки и всичките други науки, които до неговото време са били съвсем младенчески⁴².

Според Каравелов богатството на ума е единственият двигател на човешкото щастие, само ако човечеството се реши да отвори очите си и отхвърли от себе си всяка ръжда, която противоречи на истината. Къде Каравелов търси решението на този въпрос? В училищата, в които се поставя основата на бъдещото умственото развитие; в тях естествознанието трябва да добие първото място, защото в него се заключава почти всичко, което се нарича положително богатство⁴³.

За да стане човека човек и за да разбере своето значение най-напред му е нужно правилно възпитание, което му дава онези нравствени качества без които човекът не може да бъде човек. Нравствените качества на човека, неговото добро име са венецът на неговия живот, най-скъпото достойнство в човешката природа изобщо; добрият характер издига човека в собствените му очи и в мнението на другите, прави човека достоен за всяко място, което заема в обществото. Хората, които се придържат здраво към нравствените принципи, са не само представители на обществената съвест, а и движеща сила във всяко добре устроено управление.

Вътрешната сила на народите, тяхното промишлено развитие и цивилизация зависят от качествата на характера на отделните личности. На тази основа се крепи и целият граждански строй, защото законите и наредбите не са нищо друго освен изблик на развитие на отделните лични характери. Пред безпристрастния съд на природата не само отделните лица и народите, а и цели поколения получават точно толкова, колкото заслужават. Отгук следва, че на човека преди всичко му е нужно възпитание като основа на неговия характер и неговата енергия. При възпитанието на човека най-много е необходим добрият пример, защото той и без думи влияе на човека. Тази човешка школа, основана върху практиката и последствията от нейното възпитание, се оказва по-полезна, отколкото обучението чрез думи. Всички хора разбират и научават по-добре това, което виждат, отколкото онова, което чуват. Възпитанието с око е винаги по-силно от възприетото с ухо; това, което видим запомняме по-добре от това, което чуем⁴⁴.

Почтеният човек и правдивият характер оставят след себе си добър спомен не само за децата, но и на народа и на всички хора, защото такъв живот съдържа у

⁴² Пак там, с. 269.

⁴³ Пак там, с. 270.

⁴⁴ Каравелов, Л. Събр. съчинения. С., 1967, т. 7, с. 61.

Фотин Марчев

себе си авторитета на добрите дела и предупреждение за лошите, и поради това е извор за всичко красиво и човечно.

Пътят, който води човека към цивилизация и прогрес, е образованието и науката - когато се употребяват за добро и за човешка полза. Бокъл пише: “Успехът на образованието зависи само от придобивките, които са спечелени от човешкия ум и от това, доколко те са разпространени”⁴⁵.

Възприемането на новата наука трябва да предхожда всяка крачка, която прави обществото по пътя към напредъка; но преди всичко трябва да има любов към търсенията и стремеж към съмненията, защото без това няма търсения, а без търсения няма знания. Знанието не е неподвижно пасивно начало, което да получим без усилие; който иска да придобие знания трябва търпеливо да ги търси. Знанията са резултат на голям труд и много жертви. Не може да се мисли, че хората ще се трудят и пренасят в жертви, за да изучат неща, които смятат, че знаят. Който не различава мрака, няма да се стреми към светлината. Щом веднъж сме се уверили в нещо, няма да го изучаваме повече, защото това ще бъде безполезно, дори нещо повече - опасно. Докато не почне съмнението, дотогава няма наука. Затова в кръга на знанието, съмнението поражда напредък или поне предхожда всеки напредък.

Без свобода човекът е наполовина човек; без свобода човек не може да бъде такъв, какъвто го е създала природата, следователно не може да бъде щастлив. От свободата зависи почти всичко: без свобода няма живот, тя е нещастие. Но човешкото щастие зависи от просвещението, а просвещението от материалното богатство, а материалното богатство от свободата. Според Л. Каравелов човек не може да бъде щастлив, ако неговото богатство се намира в ръцете на друг. Не е леко за човека да остави своето отечество, своето огнище, своите роднини и приятели, гробовете на своите прадеди; известно е, че хиляди хора се преселват ежегодно в Америка, за да търсят лична и национална свобода⁴⁶. Всеки народ, който няма своя умствена независимост, свое домашно развитие, свои народни идеи, който не произвежда нищо самостоятелно и не върви с духа на времето, то този народ рано или късно, трябва да се подчини на тази националност, която е по-развита от него, а това подчинение го води към отслабване и падение. Ето защо всеки народ трябва да има свое народно развитие, своя книжовност, свой живот, своя свобода. Там, където няма народен самостоятелен живот, то тази народност не може да има блестящо бъдеще и трябва да се подчини на друга по-развита нация или да стои в неподвижно състояние. Колкото един народ е по-образован, толкова той е по-щастлив.

Човекът е същество способно за цивилизация, затова той трябва да формира своя ум, да търси навсякъде кое е справедливо и добро и ако той се увери, че е открил някои недостатъци в обществения живот, трябва да употреби всичките си сили, за да ги изправи, а не да чака да се изправят сами по себе си. Само човекът върви напред, а това напредване е граница, която отделя човека от животните⁴⁷.

Когато един народ поиска да живее по-добре, отколкото той живее, то никакви препятствия не могат да спрат неговия ход, ако този народ е твърде уверен в своята сила и справедливост. Народ, който желае да бъде свободен трябва да е безпристрастен: да търси своето и да не иска чуждото. Всеки народ

⁴⁵ Срв. Бокъл Х. История на цивилизацията в Англия, 1898.

⁴⁶ Пак там, с. 76.

⁴⁷ Пак там, с. 84.

Фотин Марчев

трябва да бъде свободен и да живее по своята воля, както и всеки човек⁴⁸. Умните и здравомислещите хора се гнусят от този, който се е отказал от своя народ, от своята рождена земя, от своя език, нрави и обичаи и най-последно от гробовете на своите деди и прадеди. Човекът е само тогава човек, когато е гражданин и патриот... Човекът живее за себе си, но в същото време той живее и за своето отечество, за своето семейство, за своите родители и за своите деца. Човек бива щастлив само тогава, когато са щастливи и тези, които го обкръжават.

Човешката свобода е умствена и веществена. Умствената свобода “отваря” на човека очите, показва му пътят, по който той трябва да върви, за да може по-лесно да види и веществената си свобода⁴⁹.

Всеки един българин, който има българска душа и сърце, никога не може да не желае доброто на отечеството си, на народа си; всеки българин, който се хвали със своето име, няма да се откаже да помага на своя народ, защото той помага на братята си и в същото време помага и на себе си. Л. Каравелов счита, че сме длъжни да търсим в човека патриотичното сърце и честност, а неговите понятия трябва да бъдат за нас свети.

Заклучение

История на умственото развитие на Европа е едно забележително и нетрадиционно изследване, което Д. Дрейпър посвещава на пълната хармония между живота на индивида, живота на обществото и живота на земята.

Продължавайки рационалистическите традиции на просветителите на XVIII век Д. Дрейпър отхвърля божественото откровение, бог, боговдъхновеността в свещените книги и църковния авторитет, критикувайки ясно както инквизицията, така и религиозния обскурантизъм.

На българската философска мисъл, изследванията на Дрейпър стават достояние чрез публикациите на Л. Каравелов. Естествените науки не само добиха право да се разглеждат, да се доверяват на философията, но по думите на Л. Каравелов, настъпило е времето, в което никой не може да говори за философията, ако той най-напред не е изучил физиологията.

“Аз съм убеден - пише Дрейпър, - че изучаването на човешкия механизъм е единствено възможният път, за да се достигне до философската истина. Опитите в разстояние на 2500 години ... представляват печално, но изразително доказателство, че всички други пътища не водят към нищо.”

Д. Дрейпър отстоява идеята, че общественият прогрес се намира изцяло под зависимостта на естествените закони, подобно на физическото развитие на организма. Животът на всеки отделен индивид представлява в миниатюрен вид живота на нацията.

⁴⁸ Пак там, с. 88.

⁴⁹ Пак там, с. 119.